
Nacionalna sigurnost i telekomunikacije

ALEKSANDAR KLAJIĆ I FRANJO TUREK*

Sažetak

Međudnos nacionalne sigurnosti i telekomunikacija veći je i složeniji od slike stvorene o tome u hrvatskim medijima i politici. Umjesto rasprave o obavještajno-sigurnosnim službama, svrsishodnije je raspravljati o temeljnim društvenim vrednotama, nacionalnim interesima i sustavu državnih institucija koji će ih štititi i promicati boljitak društva. U eri globalizacije i liberalizacije tržišta, ispravno shvaćanje pojma nacionalne sigurnosti uspostaviti će bitno drugačiji odnos države prema telekomunikacijskom sektoru. Postavljanjem odgovarajućeg organizacijskog modela u procesu liberalizacije telekomunikacija, moglo bi se umjesto u posljedicama tranzicijske kvaziliberalizacije uživati u plodovima suvremenog i bogatog telekomunikacijskog tržišta.

Cljučne riječi: Nacionalna sigurnost, telekomunikacije, liberalizacija telekomunikacija

Uvod

U posljednje vrijeme u Hrvatskoj se sve više govori i piše o pojmovima nacionalne sigurnosti i telekomunikacija. Stječe se dojam da o nacionalnoj sigurnosti i telekomunikacijama može svatko kvalificirano raspravljati bez posjedovanja znanja koje bi mu omogućilo potrebno razumijevanje tih pojmova. Tako nastaje zabluda da je nacionalna sigurnost samoj sebi svrha, odnosno da se svodi na obavještajno-sigurnosne službe, dok su telekomunikacije puko telefoniranje, bez ikakve veze s nacionalnom sigurnošću (osim kada se nekome "prisluškuje telefon"). Nažalost, hrvatskoj javnosti se time putem medija i politike podastire zaključak da su nacionalna sigurnost i telekomunikacije povezane jedino obavještajno-sigurnosnim službama, a da je nacionalna sigurnost isključivo pitanje obavještajno-sigurnosnih službi. No, međudnos nacionalne sigurnosti i telekomunikacija je znatno veći i

* Mr. sc. Aleksandar Klaić, dipl. ing. i mr. sc. Franjo Turek djelatnici su MUP-a RH, a ovaj članak rezultat je znanstvenog istraživanja i promišljanja autora o problematici nacionalne sigurnosti i telekomunikacija

složeniji, što proizlazi iz njihovog znatno šireg pojmovnog određenja. Pravičan pojmovni obuhvat pretpostavlja i ispravno shvaćanje međudnosa nacionalne sigurnosti i telekomunikacija, što implicira potpuno nove projekcije u sustavu nacionalne sigurnosti.

Nacionalna sigurnost

O pitanjima nacionalne sigurnosti na ovim se prostorima posljednjih desetak godina puno govorilo i činilo, što je kulminiralo posljednje dvije godine, otkad se vodi žestoka polemika između onih koji nacionalnu sigurnost shvaćaju na uzak – tradicionalan način i onih koji se zalažu za širi – moderniji koncept nacionalne sigurnosti.

Povijesno i tradicionalno određenje pojma nacionalne sigurnosti uvijek je bilo povezano s rivalitetom i sukobima između suverenih država. U prošlosti, da bi povećale svoju sigurnost, države su povećavale svoje vojne kapacitete i stvarale međusobne saveze te tako prijetile i sigurnosti drugih država. Sigurnost je, dakle, podrazumijevala zaštitu države – njezinog teritorija, granica, naroda i institucija vlasti od vanjskog napada, pa je koncept suverene države podrazumijevao stvaranje moćnog vojnog sustava. Sigurnost se usmjeravala na državu, a sadržajno je predstavljala vojnu silu, pri čemu se zapravo radilo o tradicionalnom poimanju sigurnosti koji se određivao kao državna sigurnost. Pojam nacionalne sigurnosti u Hrvatskoj se počeo spominjati prije desetak godina i to je bio pokušaj oponašanja nekih aspekata političkog života SAD-a,¹ a da je pri tome u svojoj osnovi podrazumijevao isto što i državna sigurnost. Nacionalna sigurnost stoga je pretpostavljala sigurnosne teme koje proizlaze iz nacionalnih vrijednosti. Primarno je to blagostanje i preživljavanje pojedine države, pri čemu se prijetnja ili uporaba vojne sile doživljavala kao glavni instrument koji to omogućava. Ovakav pristup proizlazi iz realističke tradicije u kojoj se država doživljava kao primarni čimbenik u međunarodnom sustavu, što također uključuje stvaranje saveza, ugovore o vojnoj kontroli i druge multinacionalne aranžmane, kao instrumente nacionalne sigurnosne politike.²

U teorijskom smislu možemo govoriti o tradicionalnim sigurnosnim studijama (*Traditional Security Studies* – TSS) ili, kako ih još Buzan običava nazivati, kompleksnoj klasičnoj sigurnosnoj teoriji (*Classical Security Complex Theory* – CSCT)³, koje u žarište svog proučavanja stavljaju državu i njenu sigurnost iz koje onda proizlaze svi odnosi prema regionalnoj i međunarodnoj sigurnosti, ali i prema sigurnosti čovjeka koji posebno ne participira i ne kreira nacionalnu sigurnost. Sadržaj nacionalne sigurnosti je

1 Brzezinski, Zbigniew, *Izvan kontrole*, Zagreb, 1994, str. 86.

2 *Security Studies for the 21th Century*, edited by Shultz H. Richard (Jr.), Godson Roy, Quester H. George; Dulles 1997, str. 2.

3 Buzan Barry, et al., *Security: A New Framework For Analysis*, London 1998, str. 10-15.

usmjeren, prije svega, na vojnu moć te sprječavanje napada izvana.

Buzan, Waever i de Wilde smatraju tradicionalne sigurnosne studije uskim konceptom i zalažu se za širi pristup proučavanja međunarodne sigurnosti koji označavaju kao nove sigurnosne studije (*New Security Studies* – NSS) ili kritične sigurnosne studije (*Critical Security Studies* – CSS)⁴ u odnosu na tradicionalne sigurnosne studije. Prema Buzanu, razlozi za prihvaćanje tog šireg koncepta su sljedeći: prvo, realnost ekološke politike koja to zahtijeva sama po sebi; drugo, za sigurnost korisne i kvalitetne političke promjene koje su odraz demokratizacije društva i transparentnosti djelovanja vlasti; treće, ta ideja je intelektualno atraktivna i integrativna u toj mjeri da se širi područje proučavanja (teorije o međunarodnim odnosima, međunarodna politička ekonomija, strateške studije, istraživanje mira i konflikta, ljudska prava, razvojne studije, međunarodna povijest, neka područja znanosti i tehnologije...) i zahtijevaju širi intelektualni horizonti.⁵ Osim navedena tri razloga potrebno je dodati i četvrti zbog kojeg se, između ostalog, te sigurnosne studije mogu označiti kao globalne sigurnosne studije. Naime, zbog suvremenih globalizacijskih procesa postavlja se zahtjev za proširenjem područja proučavanja na planet kao cjelinu, što znači da postoji globalna sigurnosna i/ili nesigurnosna interakcija⁶. U tom modernom – novom pristupu definiranja nacionalne sigurnosti, posebno je fokusiran čovjek – pojedinac, jer “svi ljudi, ništa manje nego sve države, imaju pravo zaštititi egzistenciju i sve države imaju obvezu braniti ta prava”⁷.

Buzan traži da nove sigurnosne studije prošire svoj sadržaj (sektore) s vojnog na politički, ekonomski, socijalni i ekološki sadržaj. Takav sadržajni (sektorski) pristup krucijalan je zbog tri razloga. Prvo, on zadržava čvrstu vezu s tradicionalnim sigurnosnim studijama; drugo, pokazuje što ljudi u stvarnosti čine kada dodaju “sigurnost” na sektorske oznake (tu se prije svega misli na proces “sigurnostizacije” – “*securitization process*”⁸); i treći razlog za uvođenje sektorskog pristupa je da on osigurava razumijevanje različitih kvaliteta sigurnosti čija su obilježja sadržana upravo u širem pristupu (*wider agenda*)⁹.

Pogrešnost uskog pristupa uočio je i Richard H. Ullman koji je utvrdio da: “... definiranje nacionalne sigurnosti samo (ili čak primarno) u vojnim

4 Buzan Barry, et al, *Security: A New Framework For Analysis*, London 1998, str. 2.-5., 195.-213.

5 Buzan Barry, *People, States, and Fear*, London 1991., str. 370.-372.

6 Turek Franjo, *Globalizacija i globalna sigurnost*, Varaždin 1999, str. 82.

7 *Our Global Neighborhood*, The Report of The Commission on Global Governance, New York 1998, str. 82.

8 Sigurnostizacija (*securitization*) je za Buzana ekstremna verzija politizacije, odnosno pokušaj da se verbalno (*speech act*), protivno postojećima pravilima, svemu i svačemu u društvu pridaje značaj sigurnosti što je posebno često bila pojava u bivšim komunističkim državama.

9 Buzan Barry i drugi: *Security: The New Framework For Analysis*, London 1998., str. 195. i 196.

terminima prenosi, temeljito, krivu predodžbu o realnosti. Ta predodžba je dvostruko zavodljiva i zbog toga dvostruko opasna. Prvo, ona uzrokuje da se države koncentriraju na vojne prijetnje te da ignoriraju druge i možda čak štetnije opasnosti. Dakle, ona smanjuje njihovu totalnu sigurnost. Drugo, ona pridonosi prožimajućoj militarizaciji međunarodnih odnosa tako da na duge staze može samo pojačati globalnu nesigurnost.”¹⁰ Skupina hrvatskih autora okupljenih oko istraživačkog tima “Hrvatska u 21. stoljeću – predmetni zadatak: Nacionalna sigurnost” zalaže se za široko shvaćanje pojma nacionalne sigurnosti te je pritom definira kao stanje zaštićenih temeljnih vrednota društva i na njima izraslih institucija i kao područje koje objedinjuje temeljne društvene vrednote, nacionalne interese, sustav nacionalne sigurnosti i dr.¹¹

Pristupajući nacionalnoj sigurnosti na ovako nov, širok način, moramo prihvatiti da je “nacionalna sigurnost začuđujuće elastičan pojam koji se širi nastojanjima da se pokrije mnoštvo različitih pitanja i djelatnosti”¹². U duhu ove konstatacije postoji mnoštvo autora koji tvrde da je nacionalnu sigurnost nemoguće pojmovno odrediti jer ona doista obuhvaća široke sadržaje. Unatoč toj tvrdnji, nacionalna sigurnost se može odrediti kao ukupnost nacionalnih interesa i prijetnji, sustava nacionalne sigurnosti te upravljanja i politike nacionalne sigurnosti pri čemu države svoje nacionalne interese, prijetnje nacionalnoj sigurnosti i politiku nacionalne sigurnosti (kao varijabilnu kategoriju) definiraju dokumentima poput strategija nacionalne sigurnosti, a pitanja sustava i upravljanja nacionalnom sigurnosti (kao konstantnu kategoriju) uređuju ustavom i zakonima.

U svjetlu tih razmišljanja koja pretpostavljaju nacionalnu sigurnost kao pojam koji obuhvaća sve pore ljudskog života i djelatnosti, postoje autori koji drže da će zapravo takav pristup dokinuti “nepotrebne granice između sigurnosnih studija i međunarodne političke ekonomije”¹³ i uvesti nov – interaktivan pristup u proučavanju sigurnosti i političke ekonomije.

Polazeći od takvog suvremenog, šireg shvaćanja nacionalne sigurnosti, nepobitno dolazimo do zaključka da i telekomunikacije, naročito u fazi liberalizacije, trebaju na adekvatan način biti implementirane u područje nacionalne sigurnosti, vodeći računa o svim opasnostima koje proizlaze iz “procesa sigurnostizacije” telekomunikacija.

10 Ullman H. Richard: *Redefining Security*, u ediciji *Global Dangers: Changing Dimensions of International Security*, edit by Lynn-Jones M. Sean and Miller E. Steven, Massachusetts 1995., str. 15.

11 *Hrvatska u 21. stoljeću: Nacionalna sigurnost*, Zagreb 2001, str. 7. i 8.

12 Jordan A. Amos, et al: *American National Security*, 1998, str. 3.

13 Buzan Barry: *Security: A New Framework For Analysis*, London 1998, str. 195.

Telekomunikacije

U ovoj fazi svog razvoja čovječanstvo i svijet su globalizirani – postali su sveobuhvatni s vremenom i prostorom, te određeni tehnološkim razvojem sadržanim u suvremenim tehnološkim inovacijama. Telekomunikacije su pridonijele tom temeljnom efektu globalizacije i tako postale “vodeća snaga koja istovremeno kreira golemu globalnu ekonomiju i čini njezine dijelove manje ili više moćnijim”¹⁴ te samim tim ostvaruje veliki utjecaj na pitanja nacionalne sigurnosti.

U svom prvobitnom obliku, ali i doslovno, telekomunikacije su predstavljale komunikaciju na daljinu. Danas telekomunikacije imaju puno širi smisao. U prvi plan ističe se telekomunikacijska industrija koja osim komunikacijskih uređaja obuhvaća i široko područje potrošačke elektronike i time osigurava široku infrastrukturu svakoj suvremenoj tvrtci u natjecanju na globalnom tržištu. Na prostoru tehnoloških inovacija mogu se vrlo jasno uočiti četiri velika pravca:

- miješanje tehnologija – multimedija (računala, telefoni i televizori su opskrbljeni proširenom funkcionalnošću u odnosu na tradicionalno poimane takvih uređaja);
- strateško savezništvo (zajednički poslovni nastupi ili spajanje više velikih korporacija, čime se osvaja globalno tržište, što je naročito izraženo kod telekomunikacijskih tvrtki);
- kreiranje globalne mreže (tehnološka revolucija omogućila je stvaranje moćne informacijsko-telekomunikacijske mreže, koja omogućava povezanost svakog sa svakim, ali i brzo rasprostiranje novih tehnologija);
- osobni digitalni asistenti – dlanovnici (PDA)¹⁵ (minijaturizacija, personalizacija i autonomija ovih uređaja omogućava svakome da s bilo kojeg mjesta na planetu uspostavi govorni, pisani ili slikovni kontakt s kim god želi).¹⁶

Dakle, telekomunikacijska (informacijska) revolucija i suvremene tehnologije omogućile su stvaranje globalne ekonomske mreže 21. stoljeća, čime se mijenja način života i rada ljudi. Tako se u ekonomiju uvodi novi TMT sektor (*Telecommunications, Media and Technology*), koji se ubrzano razvija i raste na globalnom tržištu kapitala¹⁷. TMT sektor zbog činjenica da globalnoj ekonomiji daje svu infrastrukturu (nadzire globalnu ekonomiju) i raspolaže ogromnom financijskom moći, proizvodi učinak deteritorijalizacije¹⁸ države, čime utječe na pitanja nacionalne sigurnosti. Učinak deteri-

14 Naisbitt John: *Global Paradox*, New York 1995, str. 61.

15 Personal Digital Assistent - PDA

16 Ibidem str. 62; Walters Malcom: *Globalization*, New York 1998, str. 147. i 148.

17 *The Economist*: High – Tech Finance, Oct 28th 2000.

18 David Newman: *Geopolitics Renaissant: Territory, Sovereignty and the World Political Map*; *Geopolitics* 1/1998, str. 3.

torijalizacije pretpostavlja promjenu uloge i funkcije državnih granica čime se ujedno postavlja pitanje deetatizacije državnih funkcija. S druge strane upravo kroz TMT sektor, moć se predstavlja na nov način (kroz tehnologije, komunikacije, informacije, trgovinu i financije) čime se stvara nova geopolitička mapa svijeta. Stoga Jeffrey Sachs s pravom konstatira da je stara ideološka podjela stvar prošlosti te da se ona danas temelji na tehnologiji pri čemu 15% zemaljske populacije stvara sve svjetske inovacije, polovica je sposobna prihvatiti te tehnologije u proizvodnji i korištenju, dok je trećina zemaljske populacije tehnološki isključena (ne stvara inovacije kod kuće niti može prihvatiti strane tehnologije)¹⁹.

Telekomunikacijske tvrtke putem TMT sektora ulaze u prostor koji je dosad bio isključivo prostor u kojem se nalazila samo država. Nasuprot tome, države su prisiljene u svom funkcioniranju (prije svega zbog smanjenja svojih troškova, ali i bolje funkcionalnosti) prihvatiti telekomunikacijske tehnologije što pretpostavlja stvaranje *e-governmenta* kao "globalnog reformskog pristupa kojem je cilj promoviranje uporabe Interneta od strane državnih tijela i svih koji s njima surađuju u svakodnevnom poslovanju"²⁰. Dostizanje ovog cilja zahtijeva prihvaćanje pet strateških principa:

1. uspostava sigurnog vladinog "intraneta" i centralne baze podataka koja je povezana sa svim odjelima kojima omogućava zajednički rad;
2. dostava vladinih usluga koje su definirane potrebama građana i pristupačne kroz Internet na prikladan i siguran način;
3. stvaranje vladina e-tržišta gdje će vladini odjeli moći oglašavati svoje zahtjeve;
4. provođenje digitalne demokracije koja omogućuje vladi i političarima transparentnost djelovanja, pa čak i *on-line* glasovanje;
5. postojanje snažnog političkog vodstva koje ima znanja, vještine i volje da projekt *e-governmenta* provede u djelo.²¹

Stvaranjem *e-governmenta* telekomunikacije postaju "krvotok" jedne države, a samim tim u velikoj mjeri i faktor nacionalne sigurnosti. Zbog toga i telekomunikacijske tvrtke, osobito procesom liberalizacije telekomunikacija, postaju čimbenik nacionalne sigurnosti.

Liberalizacija telekomunikacija

Liberalizacija telekomunikacija predstavlja proces uspostave ravnopravnog tržišnog natjecanja i uvjeta rada svih telekomunikacijskih operatora i davatelja telekomunikacijskih usluga²² u državi. Ključni elementi procesa

19 Sachs Jeffrey: A new map of the world, *The Economist*, Jun 22nd 2000.

20 Luić Ljerka: Umrežena i učinkovita država, *Infotrend* br. 95/9/2001, str. 42.

21 Handle with care; A Survey: Government and the Internet; *The Economist*, Jun 24th 2000.

22 Pod davateljem telekomunikacijskih usluga podrazumijeva se pravna osoba koja daje

liberalizacije su postupno ukidanje svih vrsta monopola na telekomunikacijskom tržištu, privatizacija državnog telekoma te uspostava nezavisnog regulatornog tijela²³ za takvo liberalizirano tržište. Iako su krajnji ciljevi pri uređenju telekomunikacijskog sektora bili isti, američki i europski modeli uređenja telekomunikacijskog tržišta bitno se razlikuju.

Osnovna razlika u modelima uređenja telekomunikacijskog tržišta, može se svesti na to da se američki model fokusira na financijske tokove i vlasništvo²⁴, dok se europski fokusira na zakonodavstvo i uređenje sustava. Uzrok tomu leži zasigurno u vremenu nastanka tih modela, jer se upravo u razdoblju između njihova nastanka dogodila komunikacijsko-informacijska tehnološka revolucija²⁵, tj. fenomen društvene i poslovne globalizacije svijeta. Europske telekomunikacije su sve do polovine 90-ih godina u svim telekomunikacijskim segmentima bile inferiorne prema američkim, od usluga, preko tržišta pa do tehnologije. Nakon toga odnosi su se promijenili i postali gotovo obrnuti već krajem 90-ih, da bi danas bio uočljiv trend europske telekomunikacijske dominacije.

Premda je ovaj trend povezan s rastom mobilnog tržišta, prevladavajući parametri su i u ovome slučaju vezani za spomenuti model europske liberalizacije telekomunikacija, a to su kvalitetna zakonska regulativa i tehnička standardizacija. Upravo tehnička standardizacija, koja je nužni dio suvremene telekomunikacijske zakonske regulative, presudna je i za današnji rast mobilnog tržišta svijeta.

Liberalizacija telekomunikacija u Europi formalno započinje u prvoj polovini 90-ih godina²⁶, počevši s restrukturiranjem telekomunikacijskog sektora, zatim revizijom zakonske regulative i konačno, privatizacijom državnih telekoma. Pripreme za ovaj proces započele su znatno ranije i u velikoj mjeri su sinkronizirane na razini Europske unije. Tako su početkom 90-ih godina pažljivo razrađeni temeljni dokumenti koji pokazuju sve potencijalne opasnosti za područje nacionalne sigurnosti, za koje je procijenjeno da će se pojaviti tijekom razvoja telekomunikacijske tehnologije i liberalizacije tržišta. Primjerice, ekspertna skupina ETSI-a²⁷ za sigurnosne

neku vrstu telekomunikacijskih usluga, ali pri tome nema vlastitu mrežnu infrastrukturu (primjerice davatelji Internet usluge).

- 23 U Europi su TK regulatori tradicionalno bili državna tijela ili administrativne jedinice ministarstava koja se bave komunikacijama i vezama. Razlog tome je što je u praktično u svim Europskim zemljama do polovine 90-ih godina telekom bio u potpunom vlasništvu države.
- 24 Poznat je slučaj od prije godinu dana kada je Deutsche Telekom koji je u većinskom vlasništvu Njemačke države, pokušao kupiti američkog mobilnog operatora VoiceStream Wireless Corp. Skupina od 29 američkih senatora zatražila je od Savezne komisije za komunikacije da razmisli o posljedicama za nacionalnu sigurnost SAD-a, u slučaju kupnje američke telekomunikacijske tvrtke od strane DT-a, koji je u većinskom vlasništvu Njemačke. Europska komisija je istovremeno DT-u ponudila pravnu pomoć i postupak protiv SAD-a u WTO-u.
- 25 Kraj 80-ih i početak 90-ih godina 20. stoljeća
- 26 *The Euronet: Globalisation of telecoms – the European dimension*, September 2001, p. 30
- 27 European Telecommunication Standardisation Institute - ETSI

tehnike STAG²⁸, objavila je 1996. studiju²⁹, u kojoj opisuje četiri temeljna razloga zbog kojih se moraju mijenjati shvaćanja o telekomunikacijskoj sigurnosti:

1. liberalizacija telekomunikacija (infrastrukture, usluge i terminala);
2. promjene u telekomunikacijskoj tehnologiji i uslugama;
3. povećana ovisnost i očekivanja društva od telekomunikacijskih usluga;
4. širenje nacionalnih i međunarodnih zahtjeva na tajni nadzor telekomunikacija za potrebe nacionalne sigurnosti i borbe protiv organiziranog kriminala.

Niz organizacijskih, tržišnih, poslovnih i zakonskih aspekata razvoja telekomunikacija razrađeno je i objavljeno u obliku Rezolucije Vijeća Europske unije³⁰, koja je dala model primjene na lokalnoj razini te pri tome ostavila dovoljno prostora za sve specifičnosti u okviru nacionalne sigurnosti pojedine države.

Značajno je uočiti da se postupak liberalizacije telekomunikacija znatno aktivnije provodi u tranzicijskim zemljama nego u razvijenim europskim zemljama. Za to postoji više razloga, a osnovni razlog je taj da ritam diktiraju razvijene europske zemlje koje su istovremeno većinski vlasnici telekomunikacijskih operatora koji se pojavljuju i kao glavni investitori u tranzicijskim zemljama. Dakle, tu se radi o proširenju posla s razvijenih na tranzicijske zemlje i potpuno je jasno da vlade tih zemalja imaju interes pospješiti takve investicije te dolazi do pritisaka na tranzicijske zemlje, počevši od onih da se pokrene liberalizacija (kako bi otpočela privatizacija), pa do onih slučajeva kada se inozemni telekomunikacijski operatori, nakon kupnje većinskog paketa dionica, usmjeravaju na produženje privremenog monopolističkog statusa.

Uz navedeni, aktivni utjecaj razvijenih zemalja na liberalizaciju telekomunikacija u Europi, postoje i utjecaji pasivnog karaktera. Ovdje se prvenstveno misli na sporost liberalizacijskih procesa u razvijenim europskim zemljama³¹. Dva su temeljna razloga tome. S jedne strane, razvijene zemlje u stabilnom gospodarskom sustavu nemaju razloga za žurno izlaženje iz

28 Security Techniques Advisory Group - STAG

29 STAG, A guide to the legislative and regulatory environment, ETR 330, November 1996.

30 Resolution of the Council of the European Union of 17 January 1995. on the lawful interception of telecommunications (96/C 329/01)

31 Primjerice Belgija, Njemačka, Austrija, ... tek 2001. godine donose novi Zakon o telekomunikacijama, s planom uvođenja i/ili standardizacije pojedinih obveza operatora u svrhu liberalizacije. Prijelazni period je vrlo velik (po nekim aspektima do 2008.), ali potrebno je to promatrati u svjetlu činjenica da je država i dalje većinski vlasnik nekadašnjeg "državnog telekoma" te da posjeduje uređen zakonodavni sustav pa se prijelazni period odnosi na usklađivanje (dobrih!) nacionalnih standarda s europskim (npr. njemački sigurnosni standard "G10", koji propisuje obvezu svim telekomunikacijskim operatorima za ugradnju tehničkih sučelja u cilju vršenja tajnog nadzora telekomunikacija od strane ovlaštenih državnih službi, a koji se za postojeće koncesionare do 2008. treba uskladiti s adekvatnim europskim ETSI standardom).

posla koji, poput telekomunikacija danas, donosi veliku dobit. S druge strane, potrebno je razmotriti veliku tehnološku, ali i financijsku prekretnicu koju je uzrokovao UMTS³² i unaprijed prodane skupe koncesije. Koncesije UMTS-a kupili su upravo veliki telekomunikacijski operatori razvijenih zemalja koji su i dalje uglavnom u većinskom državnom vlasništvu razvijenih europskih zemalja. Danas je jasno da kupnja UMTS licenci predstavlja visoki investicijski rizik³³. Moguća nestabilnost ili propast takvih tvrtki može imati krupne posljedice za matične države te se poduzimaju opsežne akcije kako bi se to spriječilo. Primjerice, u slučaju Deutsche Telekom (DT) sklopljen je ugovor o zajedničkoj investiciji u 3G³⁴ mrežu s British Telecomom (BT)³⁵ čime se očekuje postizanje smanjenja ukupnih investicijskih troškova za oko 30%. Tako će DT-ova mobilna podružnica One-2-One u Velikoj Britaniji i BT-ova mobilna podružnica Viag Interkom u Njemačkoj u određenoj mjeri dijeliti infrastrukturu ili čak biti virtualni operatori³⁶. U tržišnom smislu ovakva kategorija protivi se izvornim ciljevima liberalizacije telekomunikacijskog tržišta te bi trebala biti predmetom razmatranja i odobravanja od strane nadležnih nezavisnih regulatora telekomunikacija u tim zemljama. Izračun smanjenja troškova spomenuti operatori su načinili i za slučaj dijeljenja ne samo objekata baznih stanica, aktivne opreme već i kompletne mrežne infrastrukture. Osnovni su razlog tome financijski interesi matičnih država, kao i nezavršena revizija telekomunikacijske zakonske regulative s još uvijek znatnim utjecajem razvijenih europskih zemalja na svoje "nezavisne regulatore telekomunikacija".

U ovom svjetlu treba promatrati i investicije DT-a u srednjoeuropske tranzicijske zemlje. Radi se o kompenzaciji visokog poslovnog rizika s UMTS licencama, kupnjom većinskih udjela u državnim telekomima srednje i istočne Europe, uz istovremenu odgodu uvođenja UMTS-a³⁷. Time dobivaju određeni stupanj monopola na tržištima tih zemalja, koji će potrajati barem nekoliko godina, ali i mogućnost kontrole liberalizacijskih procesa. Zanimljiv je slučaj susjedne Mađarske, u kojoj je DT kupio većinski paket državnog telekomunikacijskog operatora Matav³⁸. U ljeto 2000. godine mađarski

32 Universal Mobile Telephone System, treća generacija mobilne telefonije (3G), predviđena za razmjenu multimedijjskih sadržaja i prijenos velikih količina podataka te čitav niz sofisticiranih korisničkih aplikacija kao primjerice "promidžbene poruke na zaslonu mobitela tel. pretplatnika o restoranu koji se nalazi u istom gradu, upravo u ulici kojom pretplatnik trenutno hoda".

33 *Financial Times*, Fast-moving BT and DT will need patience to reap savings, June 13 2001

34 3G - mobilne mreže treće generacije (UMTS)

35 *Financial Times*, Deutsche Telekom in 3G link with BT, June 13 2001

36 Izvan glavnih urbanih četvrti za male operatore preskupo je graditi vlastitu infrastrukturu te će pretplatnici malih operatora u stvari biti u posebno dogovorenom (transparentnom) režimu "roaminga" s većinskim operatorom.

37 Početkom 2001. DT, a i drugi veliki europski telekom operatori objavili su odgodu UMTS instalacija s 2002. na 2004. godinu

38 *Večernji list*, Snježana Vujasinović, Deutsche Telekom gradi srednjoeuropsko carstvo, 18. 10. 2000.

premijer Viktor Orban poduzeo je opsežnu rekonstrukciju telekomunikacijskog sektora u Mađarskoj³⁹. Resor telekomunikacija premješten je iz Ministarstva prometa, telekomunikacija i upravljanja vodama u Ured premijera i povezan s područjem informacijske tehnologije. Tako stvoreni Ured za informacijsku tehnologiju i telekomunikacije, preuzeo je izradu novog Zakona o telekomunikacijama i ostvario premijerovo predizborno obećanje – liberalizaciju mađarskog telekomunikacijskog tržišta u 2001. godini. Pri tome je ustvari proveden proces ubrzavanja liberalizacije telekomunikacijskog tržišta nakon prodaje većinskog paketa dionica državnog telekoma⁴⁰ DT-u.

Za razliku od Europe koja je u proces liberalizacije ušla svjesna svih sigurnosnih implikacija koje donosi razvoj telekomunikacija, SAD je ovaj proces proveo znatno ranije, u vrijeme kada nije bilo moguće lako pretpostaviti komunikacijsko-informacijsku tehnološku revoluciju krajem dvadesetog stoljeća. Nažalost, američki sustav je prilično zakazao u kasnijem praćenju utjecaja tehnološkog razvoja na određene društvene i ekonomske procese. Pored već navedenog zaostajanja i inferiornosti SAD-a u nekim suvremenim telekomunikacijskim trendovima, primjetno je i nerazumijevanje posljedica razvoja telekomunikacija na nacionalnu sigurnosnu politiku. Na neki je način, ustvari, tek stravični teroristički napad na SAD 11. rujna 2001., pokrenuo lavinu izmjena zakona i odnosa u američkom društvu. Zanimljivo je da već površna analiza zahtjeva američke administracije, kongresnih rasprava i javnog mnijenja, pokazuje da se u velikoj mjeri radi o sigurnosnim problemima, kakvi su predviđeni studijama STAG-a, ekspertne skupine za sigurnosne tehnike ETSI-a, tijekom prve polovine 90-ih godina. Dakle, osim stanovitog tehnološkog i tržišnog zaostajanja, američki model telekomunikacijskog tržišta uzrok je i određenih sigurnosnih problema.

Gljuč suvremenog europskog koncepta liberalizacije telekomunikacijskog tržišta nalazi se u pravilnom slijedu i izvršenju faza počevši s restrukturiranjem telekomunikacijskih sektora, preko revizije nacionalne zakonske regulative do privatizacije državnih telekoma. Praksa pokazuje da ove faze ne mogu u potpunosti slijediti jedna drugu bez preklapanja, ali je nužno poštivati navedeni redoslijed, uz prilagodbe, usporavanja i preklapanja pojedinih faza, ovisno o stanju telekomunikacijskih sektora određene države⁴¹.

Faza restrukturiranja državnog telekomunikacijskog sektora trebala bi obuhvaćati pripremu državnog operatora za tržišne uvjete, tako da se njegova tržišna vrijednost poveća prije privatizacije. Za ovu fazu je tipična analiza svih telekomunikacijskih potencijala u jednoj državi: željeznica, elektroprivreda, radio-televizija i slične, pretežito državne tvrtke (naročito u

39 *Business Central Europe*, The ring of politics – Why Hungary's premier sacked his telecoms minister, July/August 2000, p. 42.

40 *Public Network Europe*, Hungary: on the home straight?, June 2001, Volume 11, No 6, p.27

41 *Business Central Europe*, New rules, October 2000, p. 51.

tranzicijskim zemljama). Na taj način, liberalizacijom tržišta nastaju novi telekomunikacijski konzorciji, na temelju restrukturiranja različitih, uglavnom državnih poduzeća s razvijenom telekomunikacijskom infrastrukturom⁴². U praksi se pokazuje da ovakvi operatori vrlo često "posrću" na nedovoljno liberaliziranom tržištu (slučaj Poljske)⁴³. Razlozi tome su u većini slučajeva loše izvedeni slijed temeljnih faza liberalizacije tržišta, tj. nedovršeni posao restrukturiranja i/ili revizije zakonske regulative i prerano započeta privatizacija.

U fazi revizije zakonske regulative, važno je napomenuti da praksa pokazuje nužnost pokretanja promjena nakon restrukturiranja telekomunikacijskog sektora države, ali prije potpune privatizacije. Jasno je da čvrste granice početka i kraja ove faze uveliko zavise o stanju telekomunikacijskog sektora i ukupnom gospodarsko-financijskom stanju države. Ipak, na temelju (loših) primjera drugih zemalja, mnoge zemlje idu na usporavanje pojedinih aspekata liberalizacije. Tako se primjenjuje metoda usporavanja zakonskih prilagodbi, ali uz zadržavanje većinskog državnog vlasništva s ciljem ostvarivanja povoljnije sveukupne cijene privatizacije (Poljski TPSA, Češki Telekom ...)⁴⁴. Nasuprot tome, u slučaju prerane privatizacije, nužno je kroz zakonsku regulativu ubrzavati aspekte liberalizacije telekomunikacijskog tržišta (Mađarski Matav).⁴⁵

Faza privatizacije državnih telekoma vjerojatno je najosjetljivije pitanje jer se u toj fazi sukobljavaju potpuno polarizirani interesi države i novih vlasnika telekoma. Privatizacija kao proces, predstavlja pokušaj vlade zemalja koje ju provode da kroz utjecaj na zakonsku regulativu, većinsko državno vlasništvo i produženi monopolistički položaj državnog operatora, zauzmu što bolju poziciju za krajnji cilj – privatizaciju državnog telekoma na liberaliziranom tržištu. S druge strane, investitori u privatizaciji telekoma rade to isto, ali kroz agresivne poslovne poteze nametnute u okviru vlastitog udjela u tvrtki⁴⁶. Dakle, i jedni i drugi nastoje zauzeti što bolju poziciju u privatizaciji državnog telekoma na liberaliziranom tržištu, ali imaju oprečne interese te je samim tim sporna i toliko puta spominjana priča tranzicijskih zemalja o "strateškom ulagaču". Skup interesa investitora je primarno poslovni, a skup interesa države je primarno razvojni. Iako presjek poslovnih interesa investitora i razvojnih interesa države postoji, moguće ga je realizirati jedino kroz zakonodavno-organizacijske zahvate

42 Dražena Lejo, Hoće li Vlada gurati HEP za mobilnog operatora, *Večernji list*, 21. 11. 2001.

43 *Business Central Europe*, False start – Poland's liberalisation shambles, October 2000, p. 60

44 *Business Central Europe*, New rules, October 2000, p. 51-60

45 *Public Network Europe*, Hungary: on the home straight?, June 2001, Volume 11, No 6, p. 27

46 Utjecaj na transfer određene vrste tehnologije ili pak zastarjele tehnologije te na ukupnu razvojnu politiku telekomunikacijskog operatora usklađenu s "potrebama" potencijalnog vlasnika

države, a nikako kroz "očekivanja od strateškog ulagača", kako to običavaju raditi tranzicijske zemlje⁴⁷.

Transformacija državnog telekoma u Hrvatskoj

Tijekom prvih godina Domovinskog rata, iz dotadašnjeg jugoslavenskog PTT-a, izvršeno je potpuno fizičko odvajanje hrvatskog dijela telekoma, koji je nastavio funkcionirati samostalno pod imenom HPT. U vlasništvo HPT-a prešla je sva telekomunikacijska infrastruktura na području Hrvatske, uključujući funkcionalni sustav veza državne uprave⁴⁸. Cjelokupna imovina telekomunikacijskog dijela tvrtke HPT 1999. godine registrira se na HT, i kasnije mijenja vlasništvo u omjeru postotka prodanih dionica. Zakon o telekomunikacijama donesen u ljeto 1999. godine, trebao je stvoriti određene pretpostavke na razini zakonske regulative za pretvorbu HPT-a u HT i daljnju privatizaciju HT-a, no svojom nejasnošću i nedorečenošću, samo je naglasio različite organizacijske propuste u telekomunikacijskom sektoru Hrvatske 90-ih godina.

Suočena sa sve ozbiljnijim problemima⁴⁹, nasljeđem gomile loših rješenja iz 90-ih godina te činovničkim aparatom dobrim dijelom nedoraslim suvremenoj telekomunikacijskoj problematici, Vlada RH nastavila je rješavati hrvatsku telekomunikacijsku problematiku u srpnju 2001. donošenjem:

- Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o telekomunikacijama,
- Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o privatizaciji HT-a,
- Odluke o odobrenju za sklapanje Ugovora o izmjeni Ugovora o koncesiji za obavljanje javnih govornih usluga u nepokretnoj mreži,
- Pisma namjere Vlade RH DT-u, o prodaji daljnjih 16% dionica HT-a, ...

Navedena paleta donesenih akata u srpnju 2001. godine uvela je Hrvatsku u novo vrijeme "kvaziliberaliziranog tržišta", s posljedicama koje mogu dovesti do potpune manifestacije svih dotadašnjih pogrešaka u restrukturiranju državnog telekoma u RH, od početka 90-ih pa do srpnja 2001. godine. Istovremeno, po strani je ostao tekst suvremenog Zakona o telekomunikacijama, završenog u rujnu 2000. godine, koji je u međuvremenu prošao Saborski odbor za zakonodavstvo.

Hrvatska je, kao i ostale tranzicijske zemlje, uletjela u većinu zamki koje donosi liberalizacija telekomunikacijskog tržišta. Počevši od faze restrukturiranja državnog telekomunikacijskog sektora, preko revizije zakonske

47 *Jutarnji list*, Željko Ivanković, Deutsche telekom traži jači monopol, 21. 4. 2001.

48 Samostalni sustav veza postojao je za potrebe vojske te za potrebe policije i tijela državne uprave.

49 Sve veći pritisci za liberalizacijom telekomunikacijskog tržišta i financijski poremećaji telekomunikacijskog tržišta uzrokovani visokim cijenama UMTS koncesija.

regulative pa do privatizacije državnog telekoma, može se reći da su osnovni propusti u slučaju Hrvatske sljedeći:

1. Razdvajanjem HPT-a na HP i HT nije provedeno raščlanjivanje imovine na javni telekomunikacijski sustav, funkcionalni telekomunikacijski sustav države i pomoćne djelatnosti bivšeg HPT-a;
2. Donošenjem Zakona o telekomunikacijama 1999. godine nije na suvremen način riješena organizacija telekomunikacijskog tržišta, niti segment tajnog nadzora telekomunikacija;
3. Preostale državne tvrtke s telekomunikacijskim sektorima i dalje su međusobno nekoordinirane i nepripremljene za eventualni izlazak na telekomunikacijsko tržište (HEP, HTV–Odašiljači i veze, HŽ);
4. Prodajom 35% HT-a “prepustilo” se upravljanje HT-om manjinskom vlasniku DT-u;
5. Nastavlja se loša sinkronizacija procesa liberalizacije u fazama revizije zakonske regulative i daljnje privatizacije HT-a, što se vidi iz zakonskih promjena u srpnju 2001, jer se umjesto izrade novog suvremenog Zakona o telekomunikacijama, prilagođuje vrlo loš, postojeći Zakon.

Dakle, dobivamo tzv. “kvaziliberalizirano tržište”, u kojem “nezavisni regulator”⁵⁰, između ostalog, štiti interese privatiziranog telekom operatora HT-a, s monopolom na uslugu fiksne telefonije, i to od države koja mu je taj isti monopol omogućila. Kvaziliberalizirano tržište donosi sa sobom i mogućnost kontrole ulaska bilo kakvih novih subjekata, koji nisu verificirani od postojećih operatora⁵¹. Ovdje se radi o tome da se većinski operatori žele osigurati od potencijalno opasnih tvrtki s razvijenim telekomunikacijskim sektorima (HEP, HTV, HŽ), koje bi dobro organizirana država mogla pretvoriti u opasnu konkurenciju postojećim operatorima.

Bitno je naglasiti da prisustvo dva velika inozemna telekomunikacijska operatora u Hrvatskoj, njemačkog Deutsche Telekoma u HT-u i austrijskog Mobilkoma u VIP-NET-u, ne garantira ravnopravno tržišno natjecanje. Kako na primjerima drugih zemalja, tako se i u Hrvatskoj može uočiti usklađivanje poslovne strategije velikih operatora i određena vrsta “savezništva” u trećim zemljama, što je posebno izraženo nakon što je telekomunikacijsko tržište uzdrmano skupim UMTS koncesijama. U slučaju operatora s vlasničkim udjelima u Hrvatskoj može se uočiti da Mobilkom strateški priprema povezivanje mobilnih mreža susjednih zemalja – za sada Austrije, Hrvatske i Slovenije, pri čemu ima interesa za prekid monopola HT-a na međunarodne veze. Zanimljivo je da promjene Zakona o telekomunikacijama iz srpnja 2001. godine produžavaju HT-ov monopol na tzv. “razmotani pris-

50 Vijeće za telekomunikacije, financirano iz koncesijskih i drugih davanja koncesionara.

51 Posao nezavisnog regulatora je da se brine o podjeli novih koncesija, u skladu s aktualnim zakonom te koncesijskim ugovorima postojećih operatora, od kojih je jedan operator istim Zakonom dobio i monopol pa nezavisni regulator “štiti” i taj monopol.

tup lokalnoj petlji"⁵², ali ne mijenjaju trajanje monopola na međunarodne veze s rokom do kraja 2002. godine. Tako će VIP-NET 2003. godine ostvariti potrebni pristup međunarodnim vezama, koji je trenutno isključivo u rukama HT-a. S druge strane DT je vrlo aktivan u fiksnim mrežama od Poljske, preko Češke, Mađarske, Hrvatske itd. Sve su to zemlje u kojima se očekuje značajno povećanje broja korisnika Interneta na fiksnoj mreži, što prema promjenama Zakona iz srpnja 2001, u Hrvatskoj ostaje čvrsto u rukama HT-a (DT-a) do 2005. godine, što je – više ili manje, strategija DT-a i u ostalim navedenim zemljama.

Zaključak

Nesporno je da razvoj telekomunikacija utječe na nacionalnu sigurnost i da se zbog interesa nacionalne sigurnosti područje telekomunikacija treba urediti na adekvatan način.

Koji su tome razlozi?

1. Procesom liberalizacije država gubi monopol u telekomunikacijama i u taj prostor ulaze razne (domaće i strane) privatne tvrtke.

2. U informacijskom društvu ostvaruje se nužna potreba za stvaranjem *e-governmenta* čija osnovna podloga su upravo telekomunikacije.

3. Svi sektori u državi postaju sve više ovisni o telekomunikacijama i suvremenim računalnim tehnologijama, a samim tim i sve više ranjivi. Svjetski TMT sektor, koji integrira sve sektore ekonomije, stvara pretpostavke za "orvelovsko društvo" te stoga svaka država mora postaviti kao nacionalni interes tehnološku standardizaciju i organizaciju, kroz koju će zaštititi interese svih subjekata u državi, osobito gospodarskih, u otvaranju prema međunarodnom tržištu.

4. Integracija u suvremene svjetske procese nužno nameće propisivanje sigurnosnih tehničkih standarda u cilju zaštite nacionalnih interesa, ali i u širem međunarodnom interesu, kao što je primjerice aktualna protutero-ristička koalicija u svijetu.

Zakonskim promjenama iz srpnja 2001. godine, Hrvatska ulazi u područje ozbiljnog sigurnosnog problema, jer prodaja većinskog paketa državnog telekomunikacijskog operatora, bez vlastitog funkcionalnog sustava veza za tijela državne uprave i uz lošu telekomunikacijsku i nepostojeću sigurnosnu zakonsku regulativu u RH, gotovo je bez presedana u suvremenom svijetu.⁵³

52 Razmotani pristup lokalnoj petlji = pravo korištenja pretplatničke mreže (žica koje idu u objekte pretplatnika), liberalizacijom telekomunikacija traži se pravo pristupa svih operatora postojećoj pretplatničkoj mreži radi ponude istih ili različitih usluga na postojećoj infrastrukturi (frekvencijsko ili vremensko alociranje medija prijenosa).

53 *Vjesnik*, Željko Hodonj, Može li prodaja HT-a ugroziti nacionalnu sigurnost Hrvatske, 24. 7. 2001.

Koje je rješenje?

1. Brzo i kvalitetno organiziranje državne uprave sa ciljem prelaska iz kvaziliberalizacije u stvarnu liberalizaciju telekomunikacija, što znači prihvaćanje suvremenih zakonodavno-organizacijskih standarda u telekomunikacijskom sektoru države.

2. Sustavna analiza preostalih državnih resursa s telekomunikacijskim potencijalom (HŽ, HEP, HRT – Odašiljači i veze i dr.) i njihov organizirani ulazak kao državnog operatora na liberalizirano tržište, tako da država postigne dugoročnu dobit, istovremeno rješavajući nagomilane probleme (uvođenje novih operatora, funkcionalni telekomunikacijski sustav tijela državne uprave, državna telekomunikacijska mreža za interventne službe⁵⁴ i sl.).

3. Stvaranje pretpostavke za novu organizaciju telekomunikacijskog sektora u Hrvatskoj, pri čemu bi trebalo proanalizirati različita državna tijela koja se sada bave telekomunikacijskim i informacijskim tehnologijama i centralizirati njihove funkcije u jedno upravno tijelo (primjer Mađarske) te žurno pripremiti državnu upravu za uvođenje elektroničkog poslovanja⁵⁵. Uvođenje elektroničkog poslovanja potrebno je istovremeno razmatrati na tri razine: unutar tijela državne uprave, prvenstveno donošenjem standarda informacijske sigurnosti; na nacionalnoj razini, donošenjem zakona o digitalnom potpisu i drugih propisa kao preduvjeta elektroničkog poslovanja u državi; te na globalnoj razini, prihvaćanjem potrebnih standarda elektroničkog poslovanja, primjerice prema zemljama Europske unije.

Da bi se riješili problemi, nužno je promijeniti postojeći način funkcioniranja i organiziranja državne uprave u tehnološkom sektoru (telekomunikacije i informacijska tehnologija), koji je zastario i potpuno je neprimjeren današnjem tehnološkom stupnju razvoja zemlje. Tek ovakvim pristupom Hrvatska može uspješno prebroditi probleme te se u iznimno važnom području telekomunikacija približiti standardima država Europske unije i na taj način, primjerice, ispuniti temeljne zahtjeve iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSA).

Što donosi uređeni proces liberalizacije telekomunikacija Hrvatskoj?

1. Financijska dobit – ostvaruje se kroz dobro gospodarenje resursima države – telekomunikacijskim koncesijama.

2. Razvojna korist – na planu širokog zapošljavanja u telekomunikacijskom sektoru i općeg razvoja visoke tehnologije u zemlji.

54 Interventne službe poput Hitne pomoći, policije, vatrogasaca i sl. koriste radiokomunikacijske mreže kao što je TETRA, tehnološki slične GSM-u. Ovakve mreže služe različitim državnim službama i uobičajeno se grade kroz pristup na nacionalnoj razini ili kroz određene oblike državnih koncesija. U Hrvatskoj imamo prisutnu potpuno neracionalnu koncepciju razvoja ovakvih mreža s jedne strane unutar jednog ministarstva – MUP-a, te s druge strane i međusobno potpuno nepovezano u okviru HEP-a.

55 Zakonske i organizacijsko tehnološke pretpostavke

2. Razvojna korist – na planu širokog zapošljavanja u telekomunikacijskom sektoru i općeg razvoja visoke tehnologije u zemlji.

3. Sufinanciranje sigurnosnog sustava države – putem uvođenja tehničke standardizacije i obveza telekomunikacijskih operatera u tajnom nadzoru telekomunikacija.

4. Priklučenje Hrvatske suvremenom svijetu – otvaranje vrata Hrvatskoj u europske i svjetske poslovne, sigurnosne i ostale asocijacije.

Da bi se sve ovo postiglo, nužno je shvatiti da su telekomunikacije danas posao u kojem ne samo operatori već i država mora postići izrazito visoku razinu poslovnog organiziranja.

Summary

The interrelation between national security and telecommunications is by far greater and more complex than its image that has been created in the Croatian media and politics. Instead of debating upon intelligence-security services, it is much more to the point to discuss basic values of the society, national interests and the system of state institutions that will protect them and promote the welfare of the society. In the era of globalization and liberalization of market, a proper comprehension of the national security concept will establish a considerably different attitude of a state towards the telecommunication sector. By forming an adequate organizational system in a process of the liberalization of telecommunications, a state could reap advantages from a modern and wealthy telecommunication market instead of being harmed by the consequences of a transition quasi-liberalization